

ПОШУКИ Й ЕКСПЕРИМЕНТИ

УДК 376.42:372:893

ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНОГО МИНУЛОГО ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛІЗАЦІЇ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ УЧНІВ (ЗА НАУКОВОЮ СПАДЩИНОЮ А. І. КАПУСТІНА)

Юрій Косенко, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка,
м. Суми, Україна, kosenko75@gmail.com

Проаналізовано результати досліджень видатного українського вченого-дефектолога А. Капустіна, висвітлено запропоновані науковцем методи, прийоми, засоби та форми роботи на уроках історії у спеціальній школі. Узагальнено найбільш ефективні розробки дослідника у галузі спеціальної методики навчання історії розумово відсталих учнів. Підкреслено вплив наукових праць А. Капустіна на стан викладання історії в Україні. Відмічено актуальність робіт ученого на сучасному етапі розвитку вітчизняної корекційної психопедагогіки.

Ключові слова: спеціальна методика навчання історії, наукова спадщина, А. І. Капустін.

Юрий Косенко, Сумской государственный педагогический университет имени А. С. Макаренка, г. Сумы, Украина

Изучение исторического прошлого как средство социализации умственно отсталых учеников (по научному наследию А. И. Капустина)

Проанализировано результаты исследований выдающегося украинского ученого-дефектолога А. Капустина, освещены предложенные ученым методы, приемы, средства и формы работы на уроках истории в специальной школе. Обобщено наиболее эффективные разработки исследователя в области специальной методики обучения истории умственно отсталых учеников. Подчеркнуто влияние научных трудов А. Капустина на состояние преподавания истории в Украине. Отмечено актуальность работ ученого на современном этапе развития отечественной коррекционной психопедагогики.

Ключевые слова: специальная методика преподавания истории. научное наследие. А. И. Капустин.

Yuriy Kosenko, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Sumy, Ukraine
Study historical past as a means of socialization mentally retarded children (from scientific heritage A. I. Kapustin)

In the article the research results of outstanding Ukrainian scientist Professor A. I. Kapustin, described the researcher proposed methods, techniques, tools and forms of work in the history classroom in the special school with mentally retarded children. Analyzed and summarized the most effective scientific work researcher in the field of special methods of teaching the history of mentally retarded children. Described A. I. Kapustin views on the formation of historical concepts in mentally retarded children, the formation of knowledge about historical figures in mentally retarded children, the assimilation of causal relationships between historical events, the formation of skills to compare historical events, phenomena, concepts, on organization of mental activity of children the lesson of history, on effective interaction between the teacher and the children in class history. Described proposed by Professor A. I. Kapustin criteria of formation of historical concepts in mentally retarded children. Emphasized the importance of

ПОШУКИ Й ЕКСПЕРИМЕНТИ

criteria such as the of the correct answer and use the knowledge gained from history. Described impact scientific papers A. I. Kapustin on the state of history teaching in Ukraine. Described the urgency of the scientist works at the present stage of development of national correctional education.

Keywords: special methods of teaching history. scientific heritage. A. I. Kapustin.

Постановка проблеми. Новітній етап розвитку України потребує розв'язання низки важливих проблем, однією з яких соціалізація осіб з розумовою відсталістю. Це довготривалий процес, у якому провідне місце відігають батьки та рідні, спеціальні навчально-виховні залиди, центри соціально-побутової реабілітації тощо.

Для більшості розумово відсталих осіб, спеціальна школа є місцем, де вони отримують соціально важливі знання, уміння та навички. Шкільний курс історії відіграє важливе значення у соціалізації учнів, формуючи у них уявлення про минуле держави та рідного краю, розвиваючи та корегуючи психічні процеси дітей, виховуючи громадян і патріотів Батьківщини.

Формування історичних знань у розумово відсталих школярів є довготривалим і складним процесом. Розв'язанням цієї проблеми займалося багато вчених-дефектологів. Результати деяких досліджень активно використовуються у сучасній практиці навчання, інші наукові розробки безпідставно забуті. Аналіз та узагальнення наукових робіт професора А. Капустіна, науковця, який все своє життя присвятив проблемі підвищення якості навчання історії дітей із розумовою відсталістю, на нашу думку, сприятиме більш ефективному засвоєнню навчального матеріалу учнями спеціальної школи.

Аналіз наукових досліджень. Дослідженням наукової спадщини визначних учених-дефектологів присвячені роботи В. Барко, В. Бондаря, Л. Вавіної, В. Гладуша, Е. Грозди, Н. Климко, І. Колесника, М. Кота, Є. Линдіної, В. Синьова, М. Супруна, В. Товстогана та інших. У їх дослідженнях висвітлювалася наукова діяльність провідних науковців, але поза увагою дослідників залишалася наукова спадщина професора Анатолія Івановича Капустіна.

Мета статті полягає у вивченні наукових праць А. Капустіна, аналізі та узагальненні результатів його досліджень, популяризації запропонованих ученим методів, прийомів, засобів та форм роботи на уроках історії у спеціальній школі.

Методи дослідження: аналіз та узагальнення наукових праць А. Капустіна, опрацювання документальних джерел, бесіда з рідними та його колегами.

Виклад основного матеріалу. Анатолій Іванович Капустін народився 18 листопада 1930 р. у Харкові. На його дитинство припали тяжкі роки Другої світової війни, яку він з честю пройшов у ролі «сина полку». Після війни А. Капустін навчався на історичному факультеті Харківського державного університету, який закінчив з відзнакою. Педагогічну кар'єру Анатолій Іванович розпочав у Харківській республіканській школі-інтернаті для дітей з тяжкими порушеннями мовлення. Жага знань привела майбутнього науковця на дефектологічний факультет Київського державного педагогічного інституту імені О. М. Горького. Після його закінчення, А. Капустін у 1967 р. переїздить у м. Слов'янськ Донецької області, де працює викладачем дефектологічного факультету педагогічного інституту. Паралельно з викладацькою роботою, Анатолій Іванович розпочав наукове дослідження під керівництвом Г. Мерсіянової [1, 48].

Під час написання роботи педагогом було проаналізовано велику кількість уроків історії у допоміжних школах. За даними педагога, переважна більшість учителів у процесі формування історичних знань у розумово відсталих дітей використовували репродуктивні методи навчання, задіюючи лише пам'ять учнів. Науковець наголошував, що знання школярі отримували без активної мисленнєвої діяльності і тому вони були слабкими та швидко втрачалися. А. Капустін дійшов висновків, що вчителі недостатньо використовують варіації образної наочності, схем, правил виконання навчальних завдань і мало приділяють уваги формуванню історичних понять у розумово відсталих дітей.

ПОШУКИ Й ЕКСПЕРИМЕНТИ

Для подолання недоліків, учений пропонував свою методику перевірки історичних знань в учнів допоміжної школи. А. Капустін наголошував на необхідності виявляти вміння учнів розкривати зміст історичних понять на словесній та предметно-наочній основі. За автором, важливим є своєчасне діагностивання вчителем рівня сформованості учнівських вмінь порівнювати історичні поняття (схожі та протилежні) та визначення розуміння розумово відсталими учнями причинно-наслідкових зв'язків між історичними подіями.

Для підвищення якості усвідомлення історичних знань розумово відсталими учнями, А. Капустін пропонував: раціонально співвідносити наочно-образні і словесно-логічні засоби; формувати історичні поняття у певній системі; урізноманітнювати логіку формування історичних понять у розумово відсталих дітей (індуктивно, дедуктивно, у їх поєднанні); поєднувати сформовані теоретичні знання із застосуванням їх у змінених ситуаціях [5, 126 – 132].

У 1974 р. А. Капустін успішно захистив свою дисертаційну роботу на тему «Формування історических понять у учащихся старших класів вспомагательної школи на основі спеціальної організації умісненої діяльності». Дисертаційне дослідження науковця зробило значний внесок у розбудову корекційної педагогіки у цілому та мало вагомий вплив на розвиток спеціальної методики навчання історії зокрема.

Після захисту дисертації він продовжував досліджувати проблему підвищення продуктивності засвоєння історичного матеріалу дітьми із розумовою відсталістю. Вчений вбачав тісний взаємозв'язок між формуванням операцій порівняння в учнів допоміжної школи з ефективністю засвоєння історичних понять [4, 49 – 54].

За даними дослідника, у розумово відсталих учнів операція порівняння перебуває на низькому емпірично-інтуїтивному рівні (несла у собі побутові, примітивні лінії протиставлення, які у переважній більшості спиралися на особистий досвід школярів). А. Капустін пропонував для підвищення ефективності формування операцій порівняння у дітей на уроках історії застосовувати схеми-моделі порівняння, картки із найбільш важливими ознаками порівнюваних понять, використовувати визначення понять (навіть на елементарному рівні), запроваджувати інструкції про послідовність дій під час порівняння історичних понять.

На переконання науковця, важливим у цьому процесі є етапність формування вміння порівнювати історичні поняття і явища, самостійність у аналізі власних дій, можливість контролю та корекції з боку вчителя тощо.

А. Капустін не лише одноосібно, а й у творчих групах розв'язував важливі методичні проблеми викладання історії розумово відсталим учням. Разом із В. Синьовим він досліджував можливості старшокласників допоміжної школи визначати причинно-наслідкові зв'язки між історичними подіями. Науковці відмічали схильність розумово відсталих дітей до крашого сприйняття емоційно захопливих розповідей учителя, ніж встановлення причин і наслідків подій минулого. З метою створення у школярів інтересу до визначення причинно-наслідкових зв'язків між історичними явищами та подіями вчені пропонували: пояснювати значення нових знань (задавати учням запитання на кшталт «для чого це нам потрібно знати?»); повідомляти цікавий історичний факт таким чином, щоб у дітей виникало бажання більше дізнатися про нього та зрозуміти його причини; створювати певні суперечності між наявними знаннями у дітей та умовами виконання інтелектуальних завдань, щоб створило у дітей психологічну установку на відтворення пояснень учителя.

Особливу увагу науковці пропонували звертати на помилки, які учні допускають під час відтворення знань про вже вивчені причинно-наслідкові зв'язки та при спробах розкрити нові. З метою корекції, А. Капустін і В. Синьов рекомендували задавати такі запитання учням, які виявляли б суперечності між відповіддю дитини та історичною дійсністю. Це спрямовувало б учнів на більш активний пошук правильних відповідей. Також дослідники підкреслювали важливість правильного визначення хронологічної послідовності історичних подій, адже у часових рамках причина завжди передує наслідку [6, 52 – 55].

У рамках оптимізації навчального процесу в допоміжній школі, українські дослідники А. Капустін і В. Синьов пропонували звернути увагу на образну наочність. Учені підкреслю-

ПОШУКИ Й ЕКСПЕРИМЕНТИ

вали велике освітнє та корекційно-розвивальне значення цього засобу. На початковому етапі вивчення історії, функція наочних посібників, на їх думку, полягає у створенні правильних образів нових для дітей предметів і явищ або у реконструкції помилкових. Наочно-образні засоби (картини, фотографії, малюнки, макети, муляжі) на цьому етапі вивчення історії виступають у ролі «містка» між життєво-побутовим досвідом учнів та науковими знаннями.

Наприкінці 1970-х років для ефективного засвоєння історичного матеріалу, особливо на його початковому етапі, однією з важливих умов вважалося забезпечення навчального процесу варіативною наочністю, яка сприяла б активізації розумово відсталих учнів на виокремлення, диференціацію і групування суттєвих і несуттєвих ознак історичних понять.

А. Капустін і В. Синьов у роботі з наочними посібниками рекомендували: використовувати прийоми поєдання образної наочності зі словесним поясненням історичних понять, які формуються у дітей; використовувати завдання на конкретизацію ознак, коли учень повинен правильно співвідносити усне чи письмове узагальнення з певною ілюстрацією; підбирати таку наочність, яка не давала б однозначних відповідей. У роботі, з якою дітям потрібно застосовувати логічне пояснення, доводити свою правоту тощо; заливати серії картин у якості певного плану учнівської розповіді; використовувати уявні подорожі у часі й просторі.

Як бачимо, результати досліджень А. Капустіна щодо використання наочно-образного матеріалу та визначення причинно-наслідкових зв'язків на уроках історії сприяли розвитку розумової активності в учнів допоміжної школи та запобігали відригу узагальнених знань від їх конкретного, предметного змісту.

А. Капустін наголошував на корекційній спрямованості формування історичних і суспільствознавчих понять у розумово відсталих учнів. На його думку необхідно:

- 1) приділяти більше уваги формуванню історичних та понять, що мають важливе значення для соціалізації дітей;
- 2) систематизувати історичні знання, визначати пріоритети;
- 3) працювати над збільшенням кількості суттєвих ознак історичних понять на основі різноманітності дидактичного та наочного матеріалу [2, 33 – 37].

Запропоновані А. Капустіним шляхи розв'язання проблеми ефективного навчання історії учнів допоміжної школи сприяли їх моральному вихованню та відігравали важливу роль у соціалізації розумово відсталих осіб.

Після проголошення Акту про незалежність України в 1991 році, виникла необхідність перегляду програм та підручників з історії (для шкіл) та програм і методичних посібників із спеціальної методики навчання історії (для дефектологічних факультетів педагогічних інститутів). У 1991 р. колективом науковців під керівництвом А. Капустіна було розроблено програму для студентів із курсу «Методика викладання історії в допоміжній школі». Ця програма передбачала висвітлення студентам-дефектологам найбільш важливих проблем навчання історії розумово відсталих учнів та шляхів їх подолання.

Виходячи з актуальності зміни змісту історичної освіти, програма визначала пріоритетними такі питання, як формування у дітей із розумовою відсталістю стійких переконань, заснованих на принципах загальнолюдської моралі, народознавства та геройко-патріотичного виховання. У програмі розглядалася система правового навчання і виховання у допоміжній школі як важливого етапу формування соціально зрілої особистості, громадянина правової держави.

Автори програми наголошували на необхідності опанування студентами курсом спеціальної методики навчання історії у допоміжній школі, підкреслювали важливість системи історичної освіти розумово відсталих учнів та визначили її складову:

- а) уроки пояснюваного читання суспільно-історичного матеріалу;
- б) позакласна виховна робота у молодших і старших класах;
- в) уроки історії.

Структурно програма складалася з орієнтовного розподілу навчального часу на лекційний курс (36 год), тематику лабораторно-практичних занять (18 год), додатків та рекомендованої літератури.

ПОШУКИ Й ЕКСПЕРИМЕНТИ

Відповідно до програми, студенти повинні оволодіти основними методами формування у школярів історичних понять, уявлень, аналізу історичних фактів, уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та застосовувати їх у різних формах навчальної і позакласної роботи.

Пізніше, у 1992 р., до вищеописаної програми, А. Капустіним і П. Ковтонюком було видано навчальний посібник для студентів-дефектологів та вчителів допоміжних шкіл «Методика викладання історії». У цій книзі узагальнено результати науково-дослідницької роботи науковців та досвід учителів-практиків, розкрито завдання навчання історії, описано зв'язок навчання історії з іншими навчальними предметами, зазначено труднощі та особливості формування історичних і суспільствознавчих понять, висвітлено форми і методи навчання історії з урахуванням особливостей психофізичного розвитку та потенційних можливостей учнів допоміжної школи. У посібнику зазначено, що навчання історії у допоміжному закладі є дієвим засобом корекції та соціальної адаптації розумово відсталих учнів. Автором розкриваються принципи, завдання та форми самостійної та позакласної роботи з історії, їх значення у формуванні знань про минуле нашої країни.

Особливе місце у посібнику займають питання формування соціальної зрілості розумово відсталої особистості у процесі вивчення історичного минулого та правового виховання, зачленення учнів до загальнолюдських цінностей.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Творча спадщина А. Капустіна складається з великої кількості наукових статей, посібників, підручників, програм тощо. Наукові роботи його відрізняються глибиною, багатогранністю та актуальністю. А. Капустін зробив значний внесок у розвиток корекційної психопедагогіки та спеціальної методики навчання історії.

Зазначенна стаття не вичерпує всієї інформації про наукову спадщину А. Капустіна та потребує більш детального вивчення цієї проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вавіна Л. С. Пам'яті Анатолія Капустіна / Л. С. Вавіна // Дефектологія. – 2010. – № 2. – С. 48.
2. Капустін А. И. Исследование уровня сформированности исторических понятий у учащихся II – V классов вспомогательной школы / А. И. Капустін // Дефектология. – 1989. – № 4. – С. 33 – 37.
3. Капустін А. И. Методика преподавания истории. Учебное пособие для студентов-дефектологов и учителей вспомогательных школ / А. И. Капустін, П. Е. Ковтонюк. – Славянск : СГПИ, 1992. – 115 с.
4. Капустін А. И. О формировании операции сравнения у учащихся вспомогательной школы в процессе усвоения исторических понятий / А. И. Капустін // Дефектология. – 1974. – № 2. – С. 49 – 54.
5. Капустін А. И. Формирование исторических понятий у учащихся старших классов вспомогательной школы на основе специальной организации умственной деятельности : дис. канд. пед. наук : 13.00.03 / Анатолий Иванович Капустін. – Киев, 1974. – 196 с.
6. Синев В. Н. Изучение причинно-следственных связей между историческими событиями в старших классах вспомогательной школы / В. Н. Синев, А. И. Капустін // Дефектология. – 1976. – № 1. – С. 52 – 55.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Vavina, L. S. (2010). Pamiati Anatoliia Kapustina [In memoriam Anatolii Kapustin] Defektoloiiia, 2, 48.
2. Kapustin, A. I. (1989). Issledovanie urovnia sformirovaniosti istoricheskikh poniatii u uchashchihsia II – V klassov vspomogatelnoi shkoly [Study the level of formation of historical concepts in students III – V classes of auxiliary school]. Defektologija, 4, 33 – 37.
3. Kapustin, A. I. Metodika prepodavaniia istorii [Methods of teaching history]. Slaviansk: SGPI.
4. Kapustin, A. I. (1974). O formirovaniii operaci operaci sravneniia u uchashchihsia vspomogatelnoi shkoly v processe usvoenii istoricheskikh poniatii [On the formation of the comparison operation at the pupils of the school in the process of assimilation of historical concepts]. Defektologija, 2, 49 – 54.
5. Kapustin, A. I. (1974). Formirovaniye istoricheskikh poniatii u uchashchihsia starshih klassov vspomagatelnoi shkoly na osnove spetsialnoi organizatsii umstvennoi deiatelnosti [The formation of historical concepts at pupils of the senior classes of the special school on the basis of a special organization of mental activity]. (Doctoral dissertation, Kiev).
6. Sinev, V. N., & Kapustin, A. I. (1976). Izuchenie prichinno-sledstvennyh sviazey mezhd istoricheskimi sobytiiami v starshih klassah vspomogatelnoi shkoly [The study of causal relationships between historical events in the senior classes of auxiliary school]. Defektologija, 1, 52 – 55.